

delemre tanítják őket, de a kollektív munkára, egymás kölcsönös fejlesztésére nem. Az iskola egyenlő esélyeket hirdet, ugyanakkor konzerválja a társadalmi rétegződést. A szervezeti erőszak az eleve alacsonyabb társadalmi pozícióban lévőköt el akarja tüntetni a rendszerből, ki akarja zárni a versenyből. Ugyanakkor a „sikeresekre” is van negatív hatása, hiszen ők azt gondolják, hogy személyes képességeiknek köszönhetik előmenetelüket, így a „rosszabbakat”, „gyengébbeket” lenézve izolálják magukat másoktól. Az előnyös helyzetben lévők a hátrányos helyzetűeket okolják saját kudarcukért.

A kötet egyik szerkesztője három tényezőt jelöl meg az erőszak forrásaként: 1. standardizáció, 2. pedagógiai gyakorlat, 3. büntetés. A szabványosításnak, a standardizációnak tartalmi és időtényezője egyaránt van. A felmérő tesztek szükségszerűen egyfajta kulturális keretbe vannak beágyazva. Más kulturális-társadalmi háttérrel rendelkező gyerekeknek mások a tapasztalataik, tudásuk. Az időre elkészítendő felmérők esetében rosszabb az esélyük a lassan gondolkodóknak, a rosszul olvasóknak. Mindezek nemi és kulturális előítéleteket erősítenek meg. A pedagógiai gyakorlatra jellemző az érzelmi oldal, az affektivitás kiiktatása, a kognitív tudás, mint egyedül értékelhető tudástípus hegemoniája. A gyermek a kötelező oktatás miatt kiszakad a családból, de az iskola nem veszi át a család szerepét az érzelmi fejlődés terén. Az iskola mindezt visszautasítja, és a lakó- valamint vallási közösségek hatáskörébe utalja. A szerző szerint a probléma az, hogy ezek az intézmények a legtöbb gyermek számára ismeretlenek, tehát nincs hely, ahol érzéseiket kifejezhetnék, ahol érzelmi világuk fejlődhetne, ami egyébként a felmérések szerint a kognitív fejlődést is nagy mértékben elősegíthetné. Az egyik szakember anya-tanárokkal készített interjúkat. Sok tanár maga is szülő, így az affektív jellegű tudását kamatoztathatná a pedagógiai gyakorlatban. Az iskolarendszer azonban ezt nem teszi lehetővé, a pedagógusoknak külön kell választaniuk szerepeiket, az érzelmeiket ugyanúgy otthon kell hagyniuk, mint a gyerekeknek. Az erőszak kialakulásáért felelősnek tekintett harmadik elem, a büntetés az oktatás részévé vált, hogy a tanuláshoz szükséges, biztonságos környezet biztosítva legyen.

A szerkesztő-szerző az iskolavezetőket két szinten tartja felelősnek a gyermek bántalmazásáért. Egyrészt, mert figyelmen kívül hagyják, így elnézik az iskolán kívüli erőszakot azáltal, hogy nem beszélnek róla. Nem beszélnek róla, mert nincs rá hely a tantervben, nincs olyan fórum, ahol a problémák a felszínre kerülhetnek. A gyerekek tehát nem tanulják meg felismerni az erőszakot, s később sem beszélhetik ki. Magukkal cipelik, ami öngyűlölet, gyűlölet formájában nyilvánul meg egyfelől. Másrészt maguk az elfogadott iskolai

gyakorlatok és folyamatok is sértők. A tanárok és más iskolai hatóságok jogában áll, hogy fizikai erőszakot alkalmazzanak. A szisztematikus erőszaknak része a versenyzetető osztályozási rendszer is, valamint a kizáró pedagógia, mely megalázza a „mások” kultúráját azáltal, hogy kihagyja a tananyagból, hogy nem esik szó róla.

A kritikai és feminista pedagógia szószólói azt szeretnék, ha a hagyományosan kizárt csoportok, mint a fogyatékosok, a szegények, az etnikai kisebbségek, a leszbikusok, a homoszexuálisok is helyet kapnának az oktatásban. A szervezeti erőszak ugyan mindenkit érint, de nem egyforma mértékben. Sokkal inkább bántja azokat, akik „mások”, akik kreatívabbak, érzékenyebbek. Olyan pedagógiai gyakorlat kialakítása szükséges, melyben az érzelmi elem is hangsúlyt kap, melyben odafigyelnek a gyerekek tapasztalataira, melyben súlya van a gyerekek véleményének. Mindehhez azonban a tanárok hozzáállásán kell változtatni, mondják. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy a pedagógusok vizsgálat tárgyává tegyék és feldolgozzák gyermekkori élményeiket, erőszakhoz kapcsolódó saját tapasztalataikat, hogy aztán szabadon beszélgethessenek diákjaikkal a korábban tabuként kezelt témákról: az erőszakról, a szexualitásról, a rasszizmusról stb. Kritikusan felül kell vizsgálni minden értéket és interpretációt, ami az iskolában történik: amit és ahogyan tanítanak, ahogy értékelik a tanítást, a működő kirekesztő mechanizmusokat, az iskolai rendszer célját, a célok eléréshez használt eszközöket, valamint a várt eredményeket – a szerzők mindezt olyan, az oktatás minden szintjén szükséges kollektív folyamatnak tartják, mely kedvező esetben elvezethet az attitűdváltáshoz.

(Juanita Ross Epp & Ailsa M. Watkinson: *Systemic Violence. How School Hurts Children*. London, Falmer Press, 1996.)

Abonyi Nóra



AZ ERŐSZAK – SZOCIOLÓGUSSZEMMEL

A tekintélyes német szociológiai folyóirat, a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1997-ben *Soziologie der Gewalt* (Az erőszak szociológiája) címmel vaskos, több mint 400 oldalas különszámot jelentetett meg. Az összesen 17 tanulmányt (a három angolul, illetve az egy franciául írott szöveget fordításban olvashatjuk) felvonultató kötet ismertetése nehéz feladat elé állította e sorok íróját. Nem is annyira magának a szemlének a megírására gondolok, mint inkább arra a tényre, hogy terjedelmi okokból kénytelen

voltam a művek közül néhányat kiragadni, jóllehet szinte mindegyikük fontos, lebilincselő olvasmány.

A kötet érdekessége, hogy jóllehet elsősorban szociológusok írták, statisztikai adatokat, táblázatokat egyáltalán nem tartalmaz. Nem véletlenül. A szerzők abban egységesek, hogy a leginkább elterjedt, általában kvantitatív vizsgálatokon nyugvó szociológiai elemzések helyett más módszereket részesítenek előnyben. Az említett megközelítések ugyanis ahelyett, hogy magát az erőszak fogalmát járnák körül, vagy az erőszakot különböző ténylegesen megnyilvánuló formáiban kutatják, inkább az erőszakos cselekményeket kiváltó okokra fektetik a hangsúlyt. A kérdőíveket gyártó íróasztali kutatók mintegy rárögzítik a valóságra kérdéseiket, kvázi megerőszakolják azt; az erőszak jelenségének tényleges megértéséhez azonban nemigen nyújtanak segítséget. A tanulmányok szerzői ezzel a főiránnyal szembehelyezkednek, és az erőszak megnyilvánulásainak valós példáiból indulnak ki. Bátran vállalják az általában kissé lenézett leíró szociológiát, módszereik is ehhez igazodnak.

Maga a szöveggyűjtemény négy fejezetből áll. Az első szerzői saját szociológiai programjukat mutatják be, leírják, milyennek képzelik el az erőszak elemzésének szerintük legmegfelelőbb módját. A második fejezet az erőszak megnyilvánulásának legkülönbözőbb példáit vonultatja fel. Szó esik Kolumbiáról, ahol a fiatalok férfiakkal leggyakoribb halálozási oka közismerten a gyilkosság; érdekes információkat tudhatunk meg királygyilkosságokról, polgárháborúkról, francia külvárosi fiatalokról, hardcore koncertekről vagy éppen a maffiáról. A harmadik rész az erőszak képének és jelentőségének a modern társadalomban bekövetkezett változásait foglalkozik. A tárgyalt témák közül most csak hármat említsek: a halálbüntetést, a szélsőséges állatvédők, illetve laktovegetáriánusok mozgalmát (vegetáriánusok, akik semmiféle állati eredetű táplálékot, még tejterméket sem fogyasztanak [németül: Veganer]), valamint a jugoszláviai háború kirobbantotta (németországi) vitát, amely egy szuverén államba történő fegyveres beavatkozás jogszerűségéről folyt. A zárófejezet két tanulmánya az erőszakra való visszaemlékezésnek (Auschwitz), illetve az erőszak média általi megjelenítésének az ábrázolására vállalkozik.

A bevezető és egyben leghosszabb tanulmány a szöveggyűjtemény szerkesztőjének, Trutz von Trothának az írása. A szociológia klasszikusainak rövid áttekintése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy az általános szociológiai elméletek csupán marginális figyelmet szentelnek az erőszak problémájának. Marx szerint az erőszak a történelemnek csupán dajkálója, de nem csinálója. Durkheim feltételezte, hogy a felvilágosodás, a tudományos térhódítás, a társadalmi szocializálódás következtében az erőszak az emberi kap-

csolatokban egyre inkább háttérbe fog szorulni. Simmel ugyan figyelemreméltó megfigyeléseivel jelentősen hozzájárult a probléma megvilágításához, de nála az erőszak jórészt az uralommal egyenértékű. Jól ismertek Weber gondolatai az erőszak monopóliumáról, de nála sem lehet rábukkanni például az erőszakos cselekedetek valamiféle tipológiájára. A Webernek az erőszak monopóliumáról kifejtett nézeteit átvevő strukturalista-funkcionalista megközelítés is csak mostohaszerepet szán a témának. Parsons ugyan meglehetősen sokat foglalkozott az erőszak problémájával, de agressziófogalma egyrészt az erőszak fogalmának jelentős kibővítéséhez vezetett, másrészt viszont az erőszak elemzését a pszichológia vagy az etológia hatáskörébe utalta át. Röviden összefoglalva: az erőszakot az elméleti szociológia vagy kizárja kutatási területéből, vagy a felismerhetetlenségig kibővíti azt, míg végül minden erőszaknak számít, ami az emberi önmegvalósítást akadályozza. Az előbb leírtak dacára léteznek olyan irányzatok, amelyek az előbb felvázolt fővonulattal ellentétesek. Trotha itt leginkább Foucault-ra és Elias-ra gondol (jóllehet, ez utóbbi a hangsúlyt inkább az erőszak megfékezésére, kordában tartására fekteti) és persze megemlíti Popitzot és Canettit is.

Az általános szociológiai elméletekkel ellentétben a szociális problémákkal, a devianciával, a kriminalitással foglalkozó szociológusok mindig is egyik kedvenc témájának számított az erőszak. Számos hasznos információt, adatot, megfontolandó javaslatot tartalmazó jelentés látott például napvilágot a 90-es években (ilyen vizsgálatokat végzett az ASA, az APA vagy a NAS az Amerikai Egyesült Államokban, vagy a német kormány ún. Erőszakbizottsága). Mindazonáltal Trotha rossz érzésének ad hangot az ilyen típusú kutatásokkal kapcsolatban, hisz azok nem magával az erőszakkal foglalkoznak, hanem az azt előidéző okokat firtatják. A kvantitatív vizsgálatok adathalmazai pedig csupán elnagyolt következtetéseket tesznek lehetővé, erős leegyszerűsítésekhez vezetnek, és alig mondanak többet olyan közhelyeknél, mint például, hogy a posztmodern társadalmakban a pluralizáció, az individualizáció, a funkcionális differenciálódás egy negatív velejárója, mintegy mellékterméke a különböző dezintegrációs problémák (például az erőszak) megjelenése. A szerző erkölcsi-etikai kifogással is él, amikor azt kárhóztatja, hogy miközben ez a fajta szociológia a figyelmet az erőszakot elkövetőkre irányítja, egyben fel is menti azokat, hisz tettükre társadalmi magyarázatot talál: vagyis megkerüli a felelőség problematikáját. Trotha talán legfontosabb kritikája a módszertannal kapcsolatos. Mivel az általa kipellengérezett elemzések tárgya nem maga az erőszak, hanem az azt kiváltó okok, így ezekből a vizsgálatokból sokat megtudhatunk ugyan a veszélyeztetettségéről, a hátrányos helyzetéről, a munka-

nélküliségről, az iskolai kudarcról, vagyis mindarról, ami „nincs rendben”, de vajmi keveset magáról az erőszakról. A Trotha által elképzelt erőszakszociológia ezzel szemben magának a jelenségnek szentel figyelmet, ily módon járulva hozzá az erőszak fenomenológiájának megalapozásához. Másképp fogalmazva: a miért? kérdés helyett előnyben részesíti a mi? és a hogyan? kérdéseket. Vizsgálni ezért szerinte az erőszak formáinak egyedi megnyilvánulásait érdemes. Az erőszak egy folyamata, egy dinamikus jelenség: egyáltalán nem véletlen, hogy az uralkodó statikus elemzések képtelenek megbirkózni vele. Helyesebb ezért az egyes erőszakos cselekmények pontos rögzítése, aprólékos leírása, a kontextus összes jelentős elemének: a tettes és sértettársai, az áldozat és a nézők egymás közti kapcsolatának feltárása. A szerző javasolta út a mikroelemzésen át jut el a makroelemzésig, az egyedi jelenségtől vezet az általános fogalom felé – nagyjából a Magyarországon kevéssé ismert, az A. L. Strauss és B. G. Glaser nevével fémjelvezhető „grounded theory” (alapozott elmélet) értelmében. Módszere erősen hasonlít az etnometodológiára vagy a klasszikus fenomenológiára, de azokkal ellentétben nem elégszik meg a cselekedetek mentális reprezentációjával, annak minél részletesebb leírásával. Azt, hogy az erőszakos cselekmények résztvevői miként élik meg a helyzetet, elengedhetetlenül fontos megértenünk, de ez csak az első lépés a megfigyelt jelenségek konceptualizációja felé. A cél ugyanis olyan szociológiai alapfogalmak megalkotása kell legyen, amelyek segítségével lehetővé válik megvalósítani az egyediben az általánost.

A kötet második tanulmányában Birgitta Nedelmann a németországi erőszakutatók két meghatározó irányzatát mutatja be az olvasónak, és akár Trotha gondolatainak folytatásaként olvasható. Az ún. „mainstream” kutatásokat egymással laza egységet alkotó, különböző szakszociológiai képviselői (ifjúságszociológusok, politikai szociológusok, devianciakutatók stb.) végzik. Érdeklődési területük erősen divatfüggő: a 70-es, 80-as években a terrorizmus és a diákmozgalmak, a 90-es években az „ifjúság és erőszak”, az iskolai erőszak, a családon belüli erőszak, az idegengyűlölet, a politikai erőszak. A másik irányzat leginkább Wolfgang Sofsky nevéhez fűződik [a továbbiakban Sofsky-féle irányzat, T. G.], aki munkatársaival az erőszak megjelenésének szélsőséges formáit (például a koncentrációs táborokon belüli erőszakot) kutatja. A mainstream kutatások egyik jellemzője Nedelmann szerint is az, hogy az erőszakot a hatalom eszközeként fogják fel, úgyhogy a fogalom meglehetősen tágga, kezelhetetlenné válik: leszűkítése, behatárolása szükséges. Ezenkívül az ilyen vizsgálatokat végző társadalomtudósok főleg a tettesre koncentrálnak, úgyhogy az áldozat szemszöge kiesik a látókörükből. Az iskolai erőszakkal foglalkozó szocio-

lógusok például legfőképp az erőszakot elkövető diák családi hátteréről, családi neveléséről, kábítószerfogyasztásáról, továbbtanulási szándékáról, a média hatásáról gyűjtenek adatokat. Egyfajta optimizmus szövi át a műveiket. Azt a nézetet képviselik, hogy az erőszak megfékezése elvileg lehetséges, csak meg kell hozzá találni a megfelelő módot. Nem véletlen, hogy gyakran különböző javaslatokat dolgoznak ki, terjesztenek elő. A hétköznapi, nem tudományos erkölcsből indulnak ki, miszerint a nem állami erőszak eleve negatív, rendbontó, veszélyezteteti a társadalmat, ráadásul a legitim állami erőszakmonopóliumot propagálják. Érthető, ha kutatásaikkal általában elnyerik állami megbízóik tetszését. (Talán nem véletlen, hogy ez a fajta megközelítés alkotja a főirányt. Ahogy a lét a tudatot, úgy határozza meg a pénz a kutatást, T. G.) A főirányt képviselő kutatók nem törődnek az erőszak jelenségének szociológiai megfogalmazásával; adatokat gyűjtenek, ajánlásokat fogalmaznak meg. Metodikailag sem számítanak újtónak: ugyanazokat a hagyományos módszereket alkalmazzák, mint egyéb társadalmi jelenségek vizsgálatánál. Sofskyék szerint az erőszak lényege nem annyira cselekményben, hanem a szenvedésben rejlik. Ezért nem az erőszakot elkövetők indokait, a tetteikhez vezető indokokat kell vizsgálni, ehelyett egy szociológiai (el)szenvedés-elmélet ([Er-]Leidens-theorie) felállítása a végső cél. Mivel az erőszak értelme magában az erőszakban keresendő, ezért az erőszakot kiváltó okokat is az erőszakos cselekmény folyamatában keresik. Jogosan kritizálja azonban Nedelmann, hogy ez könnyen az erőszak egyfajta „l'art pour l'art” felfogásához vezet. Jóllehet, a Sofsky-féle irányzat elutasítja a tettes középpontba helyezését, nem esik át a ló túlsó oldalára: érdeklődésének nem kizárólagos központja az áldozat. Inkább a tettes, az áldozat és a szemlélők/nézők alkotta triád konstellációját vizsgálja. Mivel kutatásai elsősorban az erőszak megnyilvánulásainak szélsőséges formáira irányulnak, nem áll a veszélye annak, hogy túl pesszimista nézeteket vallanak. A hétköznapi erkölcs magától értetődése helyett az erőszak jelenségének ambivalenciájára mutatnak rá, ami miatt sokan az erőszakélvezet, a voyeurizmus vádjával illetik őket. Sofsky fő feladatának az erőszakos cselekmények rekonstrukcióját, verbális megjelenítését, (főleg az áldozatok) érzelmi-rationális megértését tekinti. Legfőbb módszere a részletes leírás („dichte” Beschreibung) – ezzel is szembel helyezkedik természetesen a szociológusközösség nagyobbik részével. A kétfajta irányzat szembeállításakor Nedelmann érezhetően a Sofsky-félével szimpatizál (nem véletlenül került bele a kötetbe), mindemellett jómaga egy harmadik felfogást propagál. Ehhez szerinte legfőképpen a következő feladatokat elvégzése szükséges. Egy olyan fogalmi keretrendszer felállítása, amely magában foglalja Simmel,

Weber és Popitz szociológiai kezdeményezéseit. A testi bántalmazás és a testi fájdalom integrálása. Az erőszakos cselekményekkel összefüggő szubjektív értelem elemzése, miáltal megkülönböztethető válik a két szélsőség, az „értelmetlen”, illetve az „értelmes” erőszak. A legkülönbözőbb módszerek alkalmazása, illetve összekapcsolása.

A már említett Wolfgang Sofsky esszéjében az erőszak néhány megjelenési formáját (merénylet, razzia, embervadászat és deportálás/halálos menet) az idő aspektusából közelíti meg. Az erőszak leggyorsabb formája a merénylet, melyre a tudás aszimmetrikus eloszlása jellemző (a tervező merénylet szemben a mit sem sejtő áldozattal). A merénylet fő célja nem egyének megsemmisítése, hanem kollektív félelemkeltés. A többiek félelme az ő diadala, önigazolása. Egészen más képp él meg az áldozat a situációt. A teljesen váratlan esemény hirtelen, egyik pillanatról a másikra kiragadja hétköznapi világából. Fontos látni, hogy ez a váratlan pillanat nem azonos a megszokott „most”-tal, vagyis nem helyezhető el egy múlt-jelen skálán, inkább egy időn kívüli eseményként írható le. A razzia lényegében egy gyors támadás és egy hosszú, akár napokat-heteket igénybe vevő előkészítés utáni hirtelen tempóváltással jellemezhető. A razziát végrehajtók, nevezzük őket kommandósoknak, célja egyáltalán nem a megsemmisítés, hanem egy házkutatás, keresett bűnözők letartóztatása stb. A helyiségbe berontó, az ott tartózkodókat földre teperő, falhoz állító kommandósok felbukkanása egy csapásra megsemmisíti az áldozatoknak a személyiség sértetlenségébe vetett hitét. Egészen más a kommandósok és az áldozatok időérzékelése. Míg az előbbieket a razziát csupán munkájuk részeként, rutincselekedetként élik át, addig ugyanaz az utóbbiak számára váratlan támadásként hat. Élményük központi eleme a hirtelenség, a gyorsaság. A razzia során a kommandósok általában fizikai erőszakot is alkalmaznak (a méltán elhíresült Whiskys már csak elfogásának erőszakmentessége miatt is kilóg a bűnözők átlagából). Még ha magát az akciót központilag irányítják is, a helyszínen bármikor bekövetkezhető, előre ki nem számítható események a kommandósok számára meglehetősen nagy szabadságot biztosítanak. Bürokratikus, sematikus eljárás helyett improvizációra, a helyzethez való gyors alkalmazkodási képességre van szükség. A kommandósok önállóan cselekednek, összetartó erejük nem valamiféle hierarchián, hanem bajtársiasságon nyugszik. (Ezért is veszélyezteti a razzia bizonyos fokig a szervezetben belüli fegyelmet.)

Míg a razzia mindenfajta menekülést lehetetlenné kíván tenni, addig az embervadászat áldozatok elfogására irányul. A lincshangulatú tömegben nincs munkamegosztás, az együttműködés teljesen spontán; a szervezés helyébe az üldözés intenzitása lép. Az üldözők

mindegyike gyorsabb akar lenni a többinél, először akarja beérni az áldozato(ka)t, hogy a fő cél, az első ütés/rúgás privilégiuma az övé legyen. A közös vadászat fokozza az egyén izgalmi állapotát. Sebezhetetlennek érzi magát, hisz ott loholnak mögötte a többiek, akik előbb-utóbb úgyis beérik. A felelősséget sokakkal megosztja, így az lényegében nem is létezik. Az üldözők számára az embervadászat egy büntudatmentes cselekményt jelent. A menekülők egyetlen esélye ezzel szemben, ha nem vesztik el a fejüket. Üldözőikkel ellentétben valamennyire meg kell őrizniük hidegvérüket, a menekülés számukra fegyelem, óvatosság, éberség. Míg az üldözők közös hatalomérzése egységet szül, addig a menekülők közt ellentétes folyamat zajlik. A kezdeti összetartozás hamar megszűnik, mindenki csak a saját bőrét menti. Az embervadászatnak akkor van vége, ha a menekülőket utoléri. Az elfogottakat halálos rémület fogja el, az idő megszűnik számukra, csak a pillanatot élik át. A diadalmaskodó embervadászok helyzete gyökeresen más. Hatalmas mámort érznek, hisz nem ütköznek ellenállásba, szabad az út az erőszak, az ellenség teljes megsemmisítése előtt.

A koncentrációs táborba vezető úton, a halálos menetben haladók számára gyakran ismeretlen a végcél. Maga a haladási sebesség az erőszak egy eszköze. Mivel csak a menetelő oszlop elején érezhetik magukat biztonságban a deportáltak (a gyengéket, betegeket lelővik), ezért mindenki megpróbál a többinél gyorsabban menetelni. Ez a destruktív rivalizálás azonban nem tart örökké. A kezdeti tempót képtelenség tartani; a többségen apátia lesz úrrá. A felügyelők helyzete megint más. Ők a halálos menetben az abszolút szabadság kivételes állapotát élik meg: tetszés szerint kegyetlenkedhetnek. Ennek az erőszaknak sem annyira a halál a célja, hanem a szenvedés meghosszabbítása. A halálos menet a kollektív kínzás egy szélsőséges formája.

Susanne Krasmann tanulmánya a maffia és az erőszak viszonyát taglalja. Maffián általában a szervezett bűnözésnek egy olyan fajtáját értjük, amely gazdasági irányultságú, s amely szükség esetén az erőszak alkalmazásától sem riad vissza. Szinte mindennaposak az orosz, az ukrán, a szerb stb. maffiák tevékenységéről, a nekik tulajdonított bűncselekményekről, bérgyilkosságokról, robbantásokról szóló hazai újsághírek. Ettől függetlenül nem árt tisztában lenni azzal, hogy jönléte, a fogalom jelentésváltozása ment át az utóbbi időben (egyébként nemcsak nálunk), a maffia eredetileg csupán Szicíliára, illetve kivándorolt olasz maffiózók következtében Amerikára korlátozódott. Vagyis a szó eredeti értelmében vett maffiajelenség nem csapátható le egy gazdasági tevékenységre, igen fontos a szervezet kulturális beágyazódottsága. A maffia köztudottan védelmet nyújt. Ez a védelem egy eladható áruszolgáltatásnak is felfogható. Eközben egyfajta kettős

játék figyelhető meg. A maffiának egyrészt meg kell nyernie ügyfelei bizalmát (nem véletlen, hogy a maffiatagokat kissé eufemisztikusan uomini d'onorének hívják), másrészt azonban, ezzel párhuzamosan, bizonyos fokú bizalmatlanság elhárítása is szükséges ahhoz, hogy az eladott áru (a védelem) iránti keresletet növelni tudják. A maffia tehát egyszerre teremt és akadályozza meg az erőszakot. A maffia sikerének egyik titka, hogy a fenyegetés (a maffia részéről) és az alkalmazkodó viselkedés (a védenc részéről) rejtve marad. A kívülálló nem érzékeli ezt az erőszakon nyugvó kölcsönös játszmát a maffia és védencei között. Erőszak és hatalommentes teret lát ott, ahol pedig ez a két intézmény lényeges szerepet játszik. A maffia hatalma ugyanis éppenhogy az erőszak, illetve az azzal való fenyegetés révén teremődik meg. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedek nyílt erőszakmegnyilvánulásai, a maffia által elkövetett sorozatos bombamerényletek kontraproduktívnak bizonyultak a szervezet számára. A mindig is illegális maffia ezáltal korábbi legitimitását kezdte elveszíteni. A lakosságban egyre erősödött a fokozottabb állami bűnüldözés iránti igény; többek között sikeresnek bizonyult a pentitismo intézménye (a pentito az a volt maffiatag, aki büntetésének elengedése fejében elárulja társait). Mindamellet a szerző ezzel kapcsolatban egy paradox helyzetet állapít meg. Az államnak az illegális bűnözés elleni erősebb fellépése pont azoknak kedvez, akik képesek több kockázatot vállalni, erőszakosabbak, szervezettebbek.

François Dubet írása a fiatalkori erőszak logikája címet viseli. A szerző Mathieu Kassowitz Magyarországon is bemutatott legendás filmjének (A düh, 1995) a világába kalauzolja az olvasót és a francia külvárosokban növekvő erőszak megértéséhez nyújt segítséget. Dubet kiindulópontja, hogy a hagyományos társadalmakban a fiataloknak (értsd: a fiatal férfiaknak) meg volt rá a lehetőségük, hogy a közösség által elfogadott normákat – többek közt erőszak formájában – egy meghatározott életkorban megszegjék. Ez a fajta erőszak azonban erősen ritualizált volt, ha szigorúan vesszük, itt is egyfajta normáról volt tehát szó, és a biztonsági szelep funkciója mellett a férfiaság bizonyítékául is szolgált. Megfigyelhető, hogy a felnőttek ugyan elítélik a fiatalok erőszakos cselekedeteit, de egymás közt gyakran dicsekszenek saját ifjúkorukban elkövetett csínytevéseikkel, emlékeztetesebb verekedésekkel. Ez a fajta fiatalkori rituális erőszak szociális mechanizmusként szervesen illeszkedett a tradicionális társadalomba.

A (francia) külvárosokban mára újfajta erőszak megjelenésének lehetünk azonban tanúi. E települések kölcsönös jellegzetessége, hogy a lakók alig ismerik egymást. A fiatalok idejük nagy részét az utcán töltik, ahol nem érvényesül a család összetartó ereje, és ahol

lényegében senkihez sem tartoznak. A korábbi informális társadalmi ellenőrzést felváltó formális kontroll (a tanárok, a szociális munkások, a rendőrök stb.) kevésbé képes szocializációs funkciókat ellátni. Ennek következtében nő a fiatalkorúak által elkövetett erőszakos cselekmények száma, egyben csökken az ezekben részt vevők kora. Egy tipikus erőszakos esemény (villongás) lezajlása a következőképpen írható le röviden: összetűzés a rendőrökkel, akiket nem sokkal később erőszakkal, rasszizmussal vádolnak, ezt követi az autók felgyújtása, kirakatok betörése, összeverekedés a rendőrökkel – többnyire tévékamerák előtt. Míg régebben a munkások erős osztályöntudattal, ebből következően jelentős összetartó erővel rendelkeztek, addig a mai, többnyire munkanélküli fiatalokból hiányzik a szolidaritás. Ami számukra megmarad, az egy cél és irány nélküli düh. A külvárosi fiataloknál szubkultúrája a kirekesztés, a relatív depriváció következménye. Ők is a tömegtársadalom középosztály-meghatározta kulturális mintáit követik: ugyanazokat a műsorokat nézik a tévében, hallgatják a rádióban, mint jobb módú társaik. A társadalmi kirekesztettség érzése viszont annál erőteljesebben jelentkezik, minél eredményesebb a kulturális alkalmazkodás. Reakciójuk egy, a szakirodalomból ismert jelenséggel, a stigma megfordításával jellemezhető. (Mivel Ti nem vagytok hajlandók elfogadni, hogy hozzátok hasonlóvá váljunk, ezért mi pont annak a sztereotípiának fogunk megfelelni, amit Ti elutasítottok, és arra leszünk büszkéek.)

Dubet az iskoláról is kifejti gondolatait. A hagyományos iskola alapja a társadalmi és az iskolai világ korai elválasztásán nyugodott. A mai fiatalok azonban olyan ifjúsági kultúrában találják magukat, amely távol esik az iskolaiétól. Ráadásul súlyos szociális problémákkal a hátuk mögött lépnek be az iskola kapuján. Helyesen érzékelik tökéletes kilátástalanságukat, nem hisznek a tanulás fontosságában. Ennek következtében egyre nő a társadalmi és kulturális szakadék a diákok és a tanárok között. A középosztályhoz tartozó tanárok már a diákoknak az iskolai élet dezintegrációjához vezető viselkedését (hangoskodás, fégyelmezetlenség) is erőszakként élik meg. Ráadásul az iskola egyre gyakrabban válik a ténylegesen erőszakos, sőt bűnözői viselkedések színterévé is. A diákok erőszakossága rendszerint az iskola ellen irányul: tömekeknek, szélsőséges esetben megverik a tanárt. Nem mehetünk el egy paradoxon mellett: miközben a demokratikus elveket valló modern iskola mindenki számára a tanulás és ezzel együtt a feljebbjutás biztosítását ígéri, addig a kudarcot vallókat, a lemorzsolódókat, a követelményeket teljesíteni képteleneket magukat okolja az elszenvedett kudarcért. Az ily módon individualizálódott kudarc természetesen nem válthat ki szervezett, polgári ellenálló mozgalmat: ami marad, az erőszak.

Michael Schwab-Trapp egy konkrét példán, a németországi zöldeknek a pacifizmusról vallott nézetein mutatja be, miként változhat a közvélemény hozzáállása az erőszakhoz. Az elméleti háttér megértéséhez szükséges tudni, hogy a szerző egy társadalom politikai kultúráján a politikai diskurzusok történelmileg növekvő együttesét érti. Bevezeti a diskurzív események fogalmát, ami olyan megnyilvánulásokat jelent, amelyek az addig általánosan elfogadott, konszenzuson alapuló nézetektől eltérnek, úgyhogy kezdetben provokációnak hatnak, vagy legalábbis nagy vitát indítanak el. A nézetek megváltoztatásához nem csak egy új helyzet előállása szükséges, hanem az is, hogy az „újítók” képesek legyenek ennek az új helyzetnek egy meglehetősen egyszerűen körvonalazott megfogalmazására, mintegy „lecsupaszítására”. Az új érvrendszer ezenkívül nem kerülhet légtüres térbe, szükség van egyfajta történelmi legitimációra. Lássuk az elméleti modell után a konkrét példát!

Köztudott, hogy a Zöldek tagsága jelentős mértékben a békemozgalmak aktivistáiból verbuválódott, akik mindenfajta erőszakot elítéltek, akik az állami erőszak legitimitásához meglehetősen ambivalens módon viszonyultak. A jugoszláviai háború során azonban óriásit változott a párt hivatalosan képviselt álláspontja a pacifizmussal kapcsolatban, ami egyben fontos lépésnek bizonyult Németország külpolitikájának újrameghatározási folyamatában is. E változás szemléltetésére Schwab-Trapp a jelenlegi külügyminiszter egy meghatározó beszédét (amelyben Joschka Fischer a jugoszláviai beavatkozás mellett foglalt állást), valamint az arra adott reakciókat vizsgálja kvalitatív tartalom-elemzés révén. A háború jelentős eseménynek számít egy-egy nép történelmében, és a kollektív történelmi felfogás kristályosodási pontjaként fogható fel. A háborúról folytatott viták folyamatos munkát igényelnek, egyben a saját történelem feldolgozását jelentik. Különösen igaz ez a 20. századi Németországra, amelynek legfontosabb eseménye a náci korszak, illetve a II. világháború volt. Nem véletlen, hogy a katonai intervenciók legitimációjának, illetve illegitimitációjának érvei mind ehhez az időszakhoz nyúlnak vissza. Az 1945 utáni Németországban szinte dogmának számított az a nézet, hogy az ország soha többé nem avatkozhat be katonai erőszakkal más országok életébe, hogy a „Nie wieder Krieg!” szellemének megfelelően német katona soha többé nem teheti be lábát más ország területére, hogy még csak a látszata se merülhessen fel annak, hogy a Szövetségi Köztársaság a hitleri Németország agresszív külpolitikájának útjára kíván lépni. 1996 decemberében a Bundestag ennek ellenére megszavazta, hogy az ENSZ égisze alatt német fegyveresek bevonuljanak a volt Jugoszlávia területére. Az intervenció mellett felhozott érvek pedig többnyire azonosak voltak a

Fischer által kifejtettekkel, és szintén a II. világháborúból levont, jöllehet az előzőektől gyökeresen eltérő következtetéseken nyugszanak. Röviden: a német történelem alapfelfogásának (vagyis a náci korszak mint „Basisgeschichte”) normatív karaktere megmaradt, viszont funkcionális változáson ment keresztül. A beavatkozást elítélő érv az ellenkezőjére fordult: épphogy a nemzetiszocialista múltból következik, hogy egy agresszor ellen erőszakkal kell fellépni. (Paradox módon egy, a nácizmust megszenvedő népből, a szerbekből, lesznek ily módon „nácik”.)

Schwab-Trapphoz hasonlóan Jürgen Friedrichs tanulmánya is a társadalmi normák megváltoztatására tett kísérletekről szól. Egyes társadalmi mozgalmak, mint például a szerző által vizsgált radikális állatvédők és laktovegetáriánusok különböző csoportjai az erőszakot az értékek és az azokon nyugvó jogi szabályozás megváltoztatásának egy lehetséges eszközeként tekintik. Írásában Friedrichs elsőként a mozgalom elméleti alapjait ismerteti, majd kitér az aktivisták stratégiáira, akcióira. Rámutat arra, milyen fontos szerepe van a médiának abban, hogy a mozgalomnak sikerül-e eljuttatnia üzenetét az egyes lakossági csoportokhoz, avagy sem. A szerző legfontosabb következtetése, hogy az erőszak alkalmazása a mozgalom szempontjából végül is kontraproduktív. A központi jelentőségű célok helyett csupán a származtatott, a mozgalmisták által átmenetinek tekintett célok valósulnak meg. Ez azt jelenti, hogy a mozgalom ideológiájának alapköve, az állat és az ember abszolút egyenrangúságáról vallott nézet, süket fülekre talál a lakosság túlnyomó többségében, míg a tömeges állattartás, az állatkísérletek elleni tiltakozások jelentős méreteket öltenek. Friedrichs a teoretikusok és az aktivisták közti különbségekre is rávilágít. Hangsúlyozza, hogy a lakossági érdektelenség az aktivisták egyre fokozottabb radikalizmusához vezet, mígnem idővel végleg eltűnnek a közélet porondjáról. (Az embernek önkéntelenül a 68-as diáklázadásokból kinövő RAF-terroristákkal való párhuzam jut az eszébe.)

Hogy mennyire veszélyes, ha a hétköznapi erkölcs elemei észrevétlenül beépülnek a társadalomtudományokba, többek közt erre hívja fel figyelmünket Katharina Inhetveen. Az erőszak társadalmilag egyértelműen elítélendő cselekedetnek számít: felháborodást vált ki az emberekből, a megakadályozásának lehetőségeit mérlegelők pozitív elismerésben részesülnek. Ez a nem tudományos nézet átszövi a társadalomtudományokat is, olyannyira, hogy az erőszakos cselekedetek esetleges társadalmi hasznossága fel sem merül. Inhetveennek a hardcore szubkultúrában folytatott empirikus vizsgálata ezzel a közfelfogással szemben az erőszak kreatív oldalára fekteti a hangsúlyt. Munkájával a szerző egy átfogóbb szociológiai erőszakelmzés megalkotásához

szeretne hozzájárulni. A saját megfigyeléseken, interjúkon, beszélgetéseken alapuló kutatásának eredményeit egy elméleti mezőben is elhelyezni kívánó Inhetveen (leginkább Popitz, Simmel, valamint Durkheim elemzéseire támaszkodik) a társas együttlét demokratikus tulajdonságait hangsúlyozza. A hétköznapi erőszakra a felek (támadó, megtámadott, néző) egyenlőtlen, aszimmetrikus felállása jellemző. Más a helyzet azonban a hardcore koncerteken. Az itt megfigyelhető erőszak kölcsönös, és a koncertlátogatók egyenrangúságán nyugszik. Sőt, az interakciók erőszakos formái ezeken a rendezvényeken társadalmilag termékenyek: az egymásnak okozott fájdalom növeli az összetartozás érzését, a közösség kohéziójának az eszköze. A homogén közösséghez tartozás érzését nagyban elősegíti az is, hogy például egy popkoncerttel ellentétben hardcore rendezvényeken elmosódnak a határok a zenészek és a hallgatóság között. Gyakran előfordul, hogy a banda-tagok is leugranak rajongók közé, vagy azok másznak fel a színpadra, hogy együtt énekeljenek az együttesrel, majd onnan leugorva visszatérjenek a többiekhez. Más híreségekkal ellentétben hardcore zenészek nem veszik körbe magukat biztonsági emberekkel; a hierarchikus viszonyok iránti ellenszenvük további bizonyítéka, hogy alig osztogatnak autogramot.

A testiség, a sérülés, a fájdalom szerves része egy-egy hardcore koncertnek. Az Inhetveen által is megfigyelt (és megtapasztalt) erőszak azonban nem önkényes. A szubkultúrában különbséget tesznek a szerző által „pozitív” és „negatív” és „szükségesnek” elkeresztelt erőszak között. Az első kategóriába tartozik például maga a tánc (a pogózás vagy dodzsem-tánc) vagy a stagediving (valaki, legyen az koncertlátogató vagy bandatag, a színpadról leveti magát a tömegbe). A koncertlátogatókhoz hasonlóan Inhetveen is ennek az interakciónak a pozitív oldalát emeli ki. Csak a beavatlan számára tűnnek ugyanis az össze-vissza ugráló, durvaságtól sem visszariadó fiatalok csupán agresszivitásukat kiélő vadaknak. A valóságban a táncformák különböző fajtái, az együttléneklés a zenekarral, a stagediving meglehetősen standardizáltak, ritualizáltak. Tilosnak számít ökölrel megütni a másikat, a színpadról lábbal előre leugrani; kimondatlan törvény a földre esettek azonnali felsegítése. Az erőszak a szórakozást szolgálja, alkalmazói nem a másikkban akarnak kárt tenni. Az agresszív tánc, egy-egy erősebb összekoccnás, a mindenfajta verbális kommunikációt lehetetlené tevő hangosan üvöltő zene ennek ellenére időnként verekedésekhez vezet. Ezek azonban nem egyeznek az összejövetel valódi szándékával, ezért negatív színezetet kapnak. Az ilyen cselekedetek mindig konkrétan valaki ellen irányulnak, és hiányzik belőlük a zenéhez fűződő kapcsolat is. Az előbbi szándékos vagy „negatív” erőszak megtorlását keresztelte el Inhetveen „szük-

séges” erőszaknak. Ezt egy gyors és határozott büntetésként kell elképzelni, és a szubkultúra normáinak egy fajtájaként fogható fel.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a „pozitív” erőszak egyszerre két irányba hat. A szubkultúrán belül, ahogy azt már láttuk, egyrészt növeli a közösségi összetartozás érzését. Másrészt azáltal, hogy a kívülálló többség általában botránkozva tekint a koncerteken megnyilvánuló agresszióra, a fiatalok számára lehetőség nyílik arra, hogy elhatárolódjanak környezetüktől; ez pedig szintén erősíti a szubkultúrát.

Léderer Pál nemrég kemény kritikával illette a mai szociológiai írásokat nehézkes stílusuk miatt (*Holmi*, 1999/10-11). Szerinte azokat pusztán kedvtelésből ritkán vesszük kézbe, és szinte kizárt, hogy másodsor is elolvassuk őket (hacsak nem pontos adatokra vagyunk kíváncsiak, esetleg idézni szeretnénk belőlük egy saját cikk megírásakor). Nos, ez a veszély nem fenyegeti a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* most szemlézett különszámát. Az erőszak problémájának sokoldalú megközelítésén túl (gondoljunk a módszertani sokszínűségeire vagy például arra, hogy az írások némelyike távoli civilizációkba is elkalauzolja az olvasót) feltétlenül kiemelendő a tanulmányok világos nyelvezete, a jól követhető okfejtések láncolata. Röviden: mind a forma, mind a tartalom dicséretre méltó; sikeres ötvözetüknek köszönhetően a szöveggyűjtemény a téma iránt érdeklődők számára megkerülhetetlen olvasmány.

(Trutz von Trotha [ed]: *Soziologie der Gewalt. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 37. 1997.*)

Tomasz Gábor



ISKOLAI ERŐSZAKVARIÁCIÓK

A hat nyelven is – angolul, arabul, franciául, kínaiul, oroszul és spanyolul – megjelenő *Prospects* 1996. júniusi Nyitott aktájának (Open File) címe Erőszak az iskolában volt. Az UNESCO által kiadott periodika már régóta közöl tanulmányokat e témában, és ezzel a számmal széles nemzetközi kitekintést biztosító válogatást kaphatott kézhez az olvasó. Az itt publikált tanulmányok között szerepel egy dél-afrikai, egy brazil, egy palesztin, egy japán, egy norvég és svéd kutatásokat elemző és egy észak-amerikai. Bár a szerzők sokban különböző megközelítésben, eltérő mélységben és tudományos háttérrel foglalkoznak a kérdéssel, mégis mindegyik tanulmány sokban hozzájárul a probléma megértéséhez, és így, csokorba szedve, megfelelő össze-